

ભારતમાં મહિલા સશક્તિકરણ પર એક અભ્યાસ

ડૉ. પૂનમબેન રાવલ
આસીસ્ટન્ટ પ્રોફેસર
વૃંદાવન આર્ટ્સ કોલેજ, ગણેશપુરા

સારાંશ

મહિલા સશક્તિકરણ અને આર્થિક વિકાસનો ગાઢ સંબંધ છે. એક દિશામાં પુરુષો અને સ્ત્રીઓ વચ્ચેની અસમાનતાને દૂર કરવામાં વિકાસ મુખ્ય ભૂમિકા ભજવી શકે છે. બીજી દિશામાં મહિલા સશક્તિકરણ વિકાસને લાભ આપી શકે છે. આ પેપર બંને બાજુના સાહિત્યની સમીક્ષા કરે છે સશક્તિકરણ-વિકાસ જોડાણ ને દલીલ કરે છે કે આંતર-સંબંધો કદાચ ખૂબ નબળા છે સ્વ-નિર્ભર બનો, અને તેના પોતાના ખાતર સમાનતા માટે સતત નીતિ પ્રતિબદ્ધતાની જરૂર પડી શકે છે પુરુષો અને સ્ત્રીઓ વચ્ચે સમાનતા લાવવા માટે મહિલા સશક્તિકરણ એ અનિવાર્યપણે મહિલાઓની આર્થિક, સામાજિક અને રાજકીય સ્થિતિના ઉત્થાનની પ્રક્રિયા છે.

ચાવીરૂપ શબ્દો : મહિલા સશક્તિકરણ, શિક્ષણ, ભેદભાવ, સામાજિક-આર્થિક સ્થિતિ

૧. પ્રસ્તાવના

વિશ્વ 21 મી સદીમાં ઉત્સાહપૂર્વક પ્રગતિ કરી રહ્યું છે અને અર્થતંત્રના ઉત્થાનમાં આગળ સ્થાન લઈ રહ્યું છે વિશ્વમાં દરેક ક્ષેત્રે મહિલાઓને ભાગ લેવો એ મહિલા સશક્તિકરણ મજબૂત કરવાની ચાવી છે દરેક નિર્ણય લેવામાં તેમની ભાગીદારી જે સામાજિક-આર્થિક માટે સૌથી મહત્વપૂર્ણ ચાવી છે. ભારત એક વિકાસશીલ દેશ છે અને તેની આર્થિક સ્થિતિ પણ પુરુષોને કારણે ઘણી ખરાબ છે. દેશની વસ્તીના આશરે 50% મહિલાઓ અને તેમાંની બહુમતી છે. મહિલા સશક્તિકરણ માટે આર્થિક રીતે નિર્ભર રહેવું એ ખૂબ જ જરૂરી છે. મહિલા સશક્તિકરણનો અર્થ એ છે કે મહિલાઓને આત્મનિર્ભર, આર્થિક રીતે સ્વતંત્ર, સકારાત્મક આત્મસન્માન, પોતાના માટે આત્મવિશ્વાસ પેદા કરવો કોઈપણ મુશ્કેલ પરિસ્થિતિ અને વિવિધ સામાજિક-રાજકીય વિકાસના પ્રયાસોમાં સક્રિય ભાગીદારી માટે પ્રેરિત કરો તે જ છે. જો મહિલાઓ શિક્ષિત હશે તો જ મહિલા સશક્તિકરણ વધુ સુસંગત રહેશે. મહિલા સશક્તિકરણ સમૃદ્ધિ, વિકાસ અને કલ્યાણ માટે શિક્ષણ એ મુખ્ય પરિબલ છે. કોઈપણ સમાજ અને દેશમાં સામાજિક પરિવર્તન અને વિકાસના આવશ્યક એજન્ટ તરીકે શિક્ષણ તરીકે માન્યતા આપવામાં આવી છે. જ્ઞાન, કૌશલ્ય અને આત્મવિશ્વાસ સાથે મહિલાઓને સશક્ત બનાવવાના માધ્યમ તરીકે વિકાસ પ્રક્રિયા માટે શિક્ષણ આવશ્યક છે શિક્ષણ બધા માટે મહત્વનું છે, પરંતુ સ્ત્રીઓ અને છોકરીઓ ના અસ્તિત્વ અને સશક્તિકરણ માટે જરૂરી છે. મહિલાઓનું શિક્ષણ દહેજની સમસ્યા જેવી અનેક સામાજિક દૂષણોને દૂર કરવામાં મદદરૂપ થાય છે. બેરોજગારીની સમસ્યા વગેરે સામાજિક શાંતિ પણ સરળતાથી સ્થાપિત કરી શકાય છે. જો સ્ત્રીઓ અશિક્ષિત હોય, તો આવનારી પેઢીઓ અશિક્ષિત હશે. આ જ કારણસર ગ્રીક યોદ્ધા નેપોલિયને એકવાર કહ્યું હતું, “મને થોડી શિક્ષિત માતાઓ આપો, હું તમને એક પરાક્રમી જાતિ આપીશ.” તાજેતરના વર્ષોમાં, મહિલાઓ સામે ભેદભાવ બંધારણીય અને કાનૂની અયોગ્ય પ્રથા અને લિંગને દૂર કરવા માટે ભારત સરકાર દ્વારા વિવિધ અધિકારોનો અમલ કરવામાં આવ્યો છે. ભારતમાં કામ કરતી મહિલાઓ માટે સુરક્ષા કાયદાઓની યાદી છે મહિલાઓ

સામેના તમામ પ્રકારના ગુનાઓથી મહિલાઓને સુરક્ષા પૂરી પાડવી જોઈએ. મહિલા અધિકારો માનવ અધિકાર છે. તેઓ જીવન-સ્વાસ્થ્ય, શિક્ષણ, રાજકીય ભાગીદારી, આર્થિક સુખાકારી અને સ્વતંત્રતાના દરેક પાસાને આવરી લે છે.

૨. સંબંધિત સાહિત્યની સમીક્ષા

પાંડા, ડી. (2017) તેમને "ભારતમાં મહિલા સશક્તિકરણ તર્કસંગત અને વર્તમાન સ્થિતિ" પર પેપર લખેલ છે. જેમાં જાણવા મળ્યું છે કે સ્ત્રી સશક્તિકરણ આપણા દેશ માટે જરૂરી હકીકત નથી પરંતુ તે રાષ્ટ્રનો ટકાઉ વિકાસ માટે આવશ્યક છે તો ચાલો આપણે આપણા સુરક્ષિત ભવિષ્ય માટે મહિલાઓને સશક્તિકરણ કરવાનું શરૂ કરીએ તે જરૂરી છે. મહિલાઓ માટે ભારતમાં લોકોની માનસિકતા બદલવી જોઈએ. માણસને લાગવું જોઈએ કે દુનિયા આગળ વધી રહી છે. તેથી મહિલા સશક્તિકરણ આવનારી પેઢી માટે સમૃદ્ધિ લાવે છે. શેટ્ટર, આર. એમ. (2015) એ તેમના લેખમાં "ભારતમાં મહિલા સશક્તિકરણના મુદ્દાઓ અને પડકારો" પર અભ્યાસ કરેલ છે. જેમાં તેઓ એ અભિપ્રાય આપ્યો કે મહિલાઓનું સશક્તિકરણ ત્યારે જ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે જો તેમની આર્થિક અને સામાજિક સ્થિતિ સુધારેલ હોય. જે માટે ચોક્કસ સામાજિક અને આર્થિક નીતિઓ અપનાવવાથી જ આ શક્ય બની શકે છે મહિલાઓનો વિકાસ અને તેમને અહેસાસ કરાવવો કે તેમની પાસે મજબૂત માનવી બનવાની ક્ષમતા છે. વૈશ્વિકરણ, ઉદારીકરણ અને અન્ય સામાજિક-આર્થિક દળોએ મોટા પ્રમાણમાં થોડી રાહત આપી છે. વસ્તીના જો કે, હજુ પણ ઘણા એવા ક્ષેત્રો છે જ્યાં ભારતમાં મોટાભાગે મહિલા સશક્તિકરણ નો અભાવ છે. ખત્રી, આર. (2016) તેમના "ભારતમાં મહિલા સશક્તિકરણ તરફ શિક્ષણની ભૂમિકા" શીર્ષક ધરાવતા લેખમાં મહિલાઓના સશક્તિકરણ પર સાક્ષરતા અને શિક્ષણની અસર તેમજ સૂચન પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરેલ છે મહિલા સશક્તિકરણ અને આર્થિક વિકાસ માટે જે ફેરફારોને ધ્યાનમાં લેવાની જરૂર છે તેમાં સુધારો કરવો જોઈએ.

૩. મહત્વ

મહિલા સશક્તિકરણમાં ઘણી બધી બાબતોને બદલવાની શક્તિ છે જેમ કે સમાજ અને દેશ. જો આપણે આપણા દેશને વિકસિત દેશ બનાવવો હોય તો સૌથી પહેલા તે ખૂબ જરૂરી છે કે પુરૂષો, સરકાર, અને મહિલાઓના પ્રયાસો દ્વારા મહિલાઓને સશક્ત બનાવવા જોઈએ. સ્ત્રીઓની જરૂરિયાત ભારતીય સમાજમાં લિંગ ભેદભાવ અને પુરૂષ વર્ચસ્વને કારણે સશક્તિકરણ ઉભું થયું. સમાજ અને દેશમાં ઉજ્જવળ ભવિષ્ય માટે મહિલા સશક્તિકરણ જરૂરી છે. ભારતમાં મહિલા સશક્તિકરણ પર બહુ ઓછા અભ્યાસ કરવામાં આવ્યા છે

૪. અભ્યાસના ઉદ્દેશ્યો

1. મહિલા સશક્તિકરણની જરૂરિયાતને જાણવી.
2. મહિલાઓ માટેની સરકારી યોજનાઓનો અભ્યાસ કરવો.
3. તારણોના પ્રકાશમાં ઉપયોગી સૂચનો આપવા.
4. મહિલા સશક્તિકરણના મુખ્ય લક્ષણો જાણવા.
5. મહિલાઓને વિવિધ પડકારો વિશેની માહિતી મેળવવી.

૫. મહિલા સશક્તિકરણ

સશક્તિકરણ એ એવી પ્રક્રિયા છે જેના દ્વારા મહિલાઓ તેમના પોતાના જીવન પર સત્તા અને નિયંત્રણ મેળવે છે અને વ્યૂહાત્મક પસંદગીઓ કરવાની ક્ષમતા પ્રાપ્ત કરે છે. કે. સાયુલુ, જી. સરદાર અને બી. રાઈડવીના જણાવ્યા અનુસાર, (2005) "મહિલા સશક્તિકરણ કોઈપણ પ્રક્રિયા છે જે દ્વારા મહિલાઓને વધુ સ્વાયત્તતા પૂરી પાડે છે સંબંધિત માહિતીની વહેંચણી અને નિયંત્રણની જોગવાઈ તેમના પ્રભાવને અસર કરતા પરિબળો પર છે."

૬. મહિલા સશક્તિકરણના લક્ષણો

1. મહિલા સશક્તિકરણ એ સ્ત્રીઓને વધુ પ્રમાણમાં સક્ષમ બનાવે છે અને તેમનામાં આત્મવિશ્વાસ અને સ્વતંત્રતાની ભાવના વિકસાવે છે.
2. મહિલા સશક્તિકરણ એ પોતાની જાત પ્રત્યેની પોતાની જવાબદારીઓ નિભાવવા અને અન્ય સૌથી અસરકારક રીતે મહિલાઓને તેના અધિકારો સમજવા માટે શક્તિ પ્રાપ્ત કરવાની પ્રક્રિયા છે.
3. મહિલા સશક્તિકરણ મહિલાઓને પોતાની આત્મનિર્ભરતા વધારવા માટે અને સંગઠિત કરવા સક્ષમ બનાવે છે.
4. મહિલા સશક્તિકરણ સ્ત્રીઓમાં વધુ સ્વાયત્તતા પ્રદાન કરે છે.
5. મહિલા સશક્તિકરણનો અર્થ મહિલાઓનું નિયંત્રણ ભૌતિક સંપત્તિ, બૌદ્ધિક સંસાધનો અને વિચારધારા છે.
6. મહિલા સશક્તિકરણ તમામ સમાજ તમામ સંસ્થાઓ અને માળખામાં લિંગ આધારિત ભેદભાવ નાબૂદ કરે છે.
7. મહિલા સશક્તિકરણનો અર્થ મહિલાઓ સ્થાનિક અને જાહેર સ્તરો પર નીતિ અને નિર્ણય લેવાની પ્રક્રિયામાં ભાગીદારી છે.
8. મહિલા સશક્તિકરણ મહિલાઓને જીવનના તમામ ક્ષેત્રોમાં તેમની સંપૂર્ણ ઓળખ અને શક્તિઓની અનુભૂતિ કરવા સક્ષમ બનાવે છે.
9. સશક્તિકરણનો અર્થ પણ મહિલાઓને સમાન દરજ્જો આપવાનો છે.
10. મહિલા સશક્તિકરણ સમાજશાસ્ત્રની મનોવૈજ્ઞાનિક, રાજકીય, સાંસ્કૃતિક, પારિવારિક અને આર્થિક ગોળા અને વિવિધ સ્તરે જેમ કે વ્યક્તિગત, જૂથ અને સમુદાય અંદર થાય છે.
11. મહિલા સશક્તિકરણ એ જાગૃતિ અને ક્ષમતા નિર્માણ અને સર્જનની પ્રક્રિયા છે.

૭. મહિલાઓના જીવનમાં પડકારો

યુગોથી પુરૂષ પ્રભુત્વ ધરાવતા સમાજમાં મહિલાઓને ભારે મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવો પડી રહ્યો છે. તેના જન્મથી જ તેણીને એક સેવક ગણવામાં આવી હતી. તેણીને ઘર, ઓફીસ, રાજકીય ક્ષેત્રે, ધંધાકીય ક્ષેત્રે ઘણા પડકારોનો સામનો કરવો પડે છે

1. **આર્થિક સ્થિતિ:** પૈસા કમાવવા માટે સ્ત્રીનો મુખ્ય સમસ્યા નો સામનો કરવો પડે છે. એવું માનવામાં આવે છે કે મહિલાઓ વ્યવસાયિક સોદાઓ સંભાળવામાં ઓછી સક્ષમ છે. તેઓ સારા વેપારી બની શકતા નથી અને તેમને તેમના વ્યવસાય હેતુ માટે રોકાણકાર ને મનાવી શકતા નથી. કારણ કે તે સામાન્ય વિભાવના છે કે મહિલા ઉદ્યોગસાહસિકો વ્યવહાર કરવા સક્ષમ નથી.
2. **મુખ્ય પ્રવાહની વિચારસરણી:** ભારતીય મહિલાઓ ને "ગૃહનિર્માણીઓ" તરીકે ગણવામાં આવે છે "વ્યાપારી મહિલા" તરીકે નહીં જે બહાર જઈ શકે છે અને કાર્ય હાથ ધરવાના અવરોધોનો સામનો કરે છે પોતાનો વ્યવસાય કરે છે અને તમામ સ્ટ્રેસ હેન્ડલિંગ કરે છે. તેઓ તેમના ઘરના ક્ષેત્રમાં રહેવા માટે બંધાયેલા છે. આ મુખ્ય પ્રવાહની વિચારસરણી તેમને ગ્રાઉન્ડ ઝીરો પર પાછા ખેંચે છે. આ સામાજિક દબાણ તેમને શરૂ કરતા પહેલા જ નિરાશ કરે છે તેમના લક્ષ્યો હાંસલ કરવા તરફનો તેમનો માર્ગ મુશ્કેલ કરી નાખે છે.
3. **કુટુંબ અને સપનાં વચ્ચેનો સંઘર્ષ:** મહિલા સાહસિકોને અંગત અને વ્યાવસાયિક જીવન વચ્ચે સંઘર્ષનો સામનો કરવો પડે છે તેમને બાળકો અને પરિવાર અને તેમના સપનાઓ વચ્ચે હમેશા સંઘર્ષ કરવો પડે છે. જેમાં કઈ રીતે તેમના બાળકો અને પરિવારનું સંચાલન કરવું અને તેમનો ટેકો મેળવવો એ સૌથી મોટો પડકાર છે જેનો તેઓ સામનો કરે છે કારણ કે બાળકોના ઉછેરનો અંત માતા પર લાદવામાં આવે છે.
4. **ઉત્પાદનોનું માર્કેટિંગ:** તેમના ઉત્પાદનોનો પ્રચાર અને વેચાણ તેમના માટે તે મુશ્કેલ છે કારણ કે પુરુષો વધુ શક્તિશાળી માનવામાં આવે છે તેમના ઉત્પાદનોનું માર્કેટિંગ કરવા માટે આ ક્ષેત્રમાં અને તેથી તે પણ મોટાભાગની જાણકાર મહિલાઓ પોતાની ઓળખ બનાવવામાં નિષ્ફળ જાય છે. આમ, તેઓ વ્યેટિયાઓનો સંપર્ક કરે છે જેઓ નફાનો એક મોટો હિસ્સો ખાય છે

5. સ્પર્ધા: પોતાની જાતને નિર્ધારિત કરવા માટે સ્પર્ધામાં સફળ થવાનું સાહસ માટે મહિલા ઉદ્યોગ સાહસિકોને સખત સામનો કરવો પડે છે ઘણા દળો જે તેમને રોકે છે. તેઓ મોડી સાંજે બહાર જાય ત્યારે મહિલાઓને હજુ પણ શંકારૂપદ નજરે જોવામાં આવે છે. આમ, સ્ત્રીઓ ને ઘણા કઠોર વલણનો સામનો કરવો પડે છે
6. ભાવનાત્મક અસ્થિરતા: મહિલાઓને માનવામાં આવે છે પરિસ્થિતિઓને સંભાળવામાં ભાવનાત્મક અને સ્વભાવગત જે સમયે પ્રતિકૂળ હોઈ શકે છે. મહિલા સાહસિકો છે નુકસાન અને જોખમ લેવા અને સહન કરવામાં અસમર્થ માનવામાં આવે છે

૮. ભારતમાં મહિલા સશક્તિકરણ

મહિલા સશક્તિકરણ એ મહિલાઓનો મૂળભૂત અધિકાર છે. તેઓને શિક્ષણ, સમાજ, અર્થશાસ્ત્ર અને રાજકારણમાં ભાગ લેવાનો સમાન અધિકાર છે. તેમને ઉચ્ચ શિક્ષણ મેળવવાની છૂટ છે અને પુરુષોની જેમ તેમની સાથે વ્યવહાર કરવામાં આવે છે. મહિલાઓના વિકાસ માટે સરકાર દ્વારા અલગ-અલગ યોજનાઓ અને કાર્યક્રમો અપનાવવામાં આવી છે. જેમાં મહિલાઓના વિકાસ માટે છેલ્લા કેટલાક વર્ષોમાં સૌથી સકારાત્મક વિકાસ થયો છે પંચાયતમાં મહિલાઓની વધતી જતી સંડોવણી રાજ સંસ્થાઓ, ઘણી ચૂંટાયેલી મહિલાઓ છે ગ્રામીણ પરિષદ સ્તરે પ્રતિનિધિઓ મહિલાઓ છે કે જેઓ બાળકના ઉછેર, શિક્ષણ, આરોગ્ય, લિંગ સમાનતા અને માનવ વિકાસના મુદ્દાઓમાં પણ સામેલ છે ઘણા કુટીર ઉત્પાદનોની શ્રેણી - અથાણું, ટેલરિંગ, ભરતકામ વગેરેના નિર્માણ અને માર્કેટિંગમાં ગયા છે મહિલાઓનું આર્થિક સશક્તિકરણ થઈ રહ્યું છે દેશ વિચારકો, સામાજિક વિચારકો અને સુધારકો મતે આ દિવસોને પ્રગતિના સાર્થક-ક્રવો-નોન તરીકે ગણવામાં આવે છે તેથી આર્થિક અને રાજકીય ક્ષેત્રે મહિલાઓ સશક્તિકરણનો મુદ્દો ખૂબ મહત્ત્વ ધરાવે છે.

૯. મહિલા સશક્તિકરણ માટેની સરકારી યોજનાઓ

મહિલા વિકાસ માટે સરકારના કાર્યક્રમો ભારતમાં 1954 ની શરૂઆતમાં શરૂઆત થઈ પરંતુ વાસ્તવિક ભાગીદારી માત્ર 1974 માં શરૂ થઈ હતી. હાલમાં, આ ભારત સરકારની મહિલાઓ માટે 34 થી વધુ યોજનાઓ છે વિવિધ વિભાગો અને મંત્રાલયો દ્વારા સંચાલિત. કેટલાક આમાંથી નીચે મુજબ છે;

1. રાષ્ટ્રીય મહિલા કોશ (RMK) 1992-1993
2. મહિલા સમૃદ્ધિ યોજના (MSY) ઓક્ટોબર, 1993.
3. ઈન્દિરા મહિલા યોજના (IMY) 1995.
4. મહિલા ઉદ્યોગ સાહસિક વિકાસ કાર્યક્રમ 1997-98 માં સર્વોચ્ચ અગ્રતા આપવામાં આવી હતી.
5. વન સ્ટોપ સેન્ટર(૨૦૧૫)
6. મહિલા માટે તાલીમ અને રોજગાર કાર્યક્રમને સમર્થન (STEP).
7. સ્વાલંબન કામ કરતા બાળકો માટે કેચ/ ડે કેર સેન્ટર અને બીમાર માતા.
8. કામ કરતી મહિલાઓ માટે હોસ્ટેલ.
9. સ્વાધાર.
10. મહિલા સશક્તિકરણ માટે રાષ્ટ્રીય મિશન.
11. સંકલિત બાળ વિકાસ સેવાઓ (ICDS) (1975),
12. સશક્તિકરણ માટે રાજીવ ગાંધી યોજના કિશોરાવસ્થા કન્યા (RGSEAG) (2010).
13. રાજીવ ગાંધી નેશનલ કેચ સ્કીમ કામ કરતી માતાઓના બાળકો.

14. સંકલિત બાળ સુરક્ષા યોજના (ICPS) (2009-2010).

15. ધનલકાડમી (2008).

16. ટૂંકા રોકાણના ધરો.

17. ઉજ્જવલા (2007)

૧૦. સૂચનો

- મહિલાઓ માટે જાગૃતિ કાર્યક્રમો યોજવાની જરૂર છે ખાસ કરીને નબળા વર્ગોને તેમના અધિકારો વિશે જાગૃતિ લાવવા.
- સૌપ્રથમ અને અગ્રણી અગ્રતા મહિલાઓના શિક્ષણ આપવી જોઈએ, જે પાયાની સમસ્યા છે. આથી મહિલાઓ માટે શિક્ષણ માટે વિશેષ ચૂકવણી કરવી પડશે.
- સમાજમાં પ્રચલિત કુપ્રથાઓને રોકવા માટે કાર્યક્રમો અને કાયદાઓનું કડક અમલીકરણ હોવું જોઈએ.
- મહિલાઓને કામ કરવાની છૂટ હોવી જોઈએ અને કામ કરવા માટે પૂરતી સલામતી અને સમર્થન હોવું જોઈએ. તેઓને યોગ્ય વેતન અને સમાન કામ પૂરું પાડવું જોઈએ જેથી પુરુષો સાથે તેમનો દરજ્જો સમાજમાં ઉંચો થઈ શકે.

૧૧. નિષ્કર્ષ

મહિલા સશક્તિકરણમાં વધારો કરવાની જરૂર છે. અત્યારે પણ અમુક સમાજમાં મહિલાઓને પગની જુતી સમજવામાં આવે છે. મહિલા સશક્તિકરણ એ ભારતમાં મહિલા આધ્યાત્મિક, રાજકીય, સામાજિક, શૈક્ષણિક, લિંગ અથવા વ્યક્તિઓ અને સમુદાયોની આર્થિક શક્તિઓમાં વધારો કરે છે. સશક્તિકરણ એ વિવિધ ચલો પર આધાર રાખે છે જેમાં ભૌગોલિક સ્થાન (શહેરી / ગ્રામીણ) શૈક્ષણિક સ્થિતિ, સામાજિક સ્થિતિ (જાતિ અને વર્ગ) અને ઉંમર મુખ્ય છે. મહિલા સશક્તિકરણ નીતિઓ રાષ્ટ્રીય, રાજ્ય અને ઘણા ક્ષેત્રોમાં સ્થાનિક (પંચાયત) સ્તરો આરોગ્ય, શિક્ષણ, આર્થિક તકો, લિંગ આધારિત હિંસા અને રાજકીય ભાગીદારીમાં ભાગ ભજવે છે. આ મહિલા સશક્તિકરણ સૌથી વધુ એક ચિંતાનો વિષય બની ગયું છે. વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજીમાં આધુનિક વલણો માટે 21મી સદીની મહત્વની ચિંતાઓ માત્ર રાષ્ટ્રીય જ નહીં સ્તરે પણ આંતરરાષ્ટ્રીય સ્તરે છે. આ ધ્યેય ને પૂરો કરવામાં સરકાર એકલી પર્યાપ્ત નથી તેના માટે સમાજે પહેલ કરવી જોઈએ જેમાં કોઈ જાતીય ભેદભાવ ન હોવો જોઈએ. મહિલાઓને સ્વ નિર્ણય લેવાની સંપૂર્ણ તકો મળવી છે.

સંદર્ભગ્રંથ

1. Altekar, A. S. (1983). Position of women in Hindu Civilization. Banaras: The Culture publication House, Banaras Hindu University.
2. Desai, Neera. (1977). Women in modern India. Mumbai: Vora Company.
3. Devandra, Kiran. (1985). Status and position of women in India. With Special Reference to Women in Contemporary India. New Delhi: Shakti Books.
4. Krishnaraj, Maithveyi. (1986). Women's studies in India. Bombay Popular Prakasham.
5. K. Sayulu, G. Sardar & B. Sridevi "Impact of Self-Help Groups on Women Empowerment- An Empirical Study," Management Researcher, XI No.3 & 4, January – June 2005, p.22.
6. Saravanakumar, A. R. (2016). Present scenario of women's education in India. In a National Seminar sponsored by ICHR on Educational Practices in Chola Kingdom (850 – 1279 AD) EPICK – 2016 organized by Department of History & DDE, Alagappa University, Karaikudi.

7. Panda, D. (2017). 'Women Empowerment in India: Rational and Present State.' International Journal of Emerging Research in Management & Technology, 6(9) pp-169-175.
8. Shettar, R. M. (2015). 'A Study on Issues and Challenges of Women Empowerment in India.' IOSR Journal of Business and Management, 17 (4) pp-13-19.
9. Khatri, R. (2016). 'The Role of Education towards Women Empowerment in India.' International journal of Advance Research, 4(11) pp-550-555.